

Kandidat: Bjørn Sverre Hol Haugen
Tittel: *Virkningsfulle tekstiler – i østnorske bønders draktpraksiser på 1700-tallet*
Sted: Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo
Disputas: 6. februar 2015

Bjørn Sverre Hol Haugen
bjorn.sverre.hol.haugen@annomuseum.no

I norske, kulturhistoriske museer er det mange blanke, glatte og fargesterke ulltekstiler fra 1700-tallet. Avhandlinga *Virkningsfulle tekstiler – i østnorske bønders draktpraksiser på 1700-tallet* dreier seg om klær av slike kamgarnstekstiler. Ullstoffene i klærne som danner primærkilde for denne undersøkelsen, ble produsert utenlands, først og fremst i England, og var en viktig eksportartikkel for britene i siste halvdel av 1700-tallet. De samme stoffene som finnes i engelske prøvebøker, finnes også i norske klær. Stoffene ble innført til Norge som metervare og sydd til klesplagg. I skriftlige kilder, som skifteprotokoller og 1700-

tallets litteratur, opptrer de samme betegnelsene som i prøvebøkene. Den store mengden bevarte draktplagg, på landsbasis flere tusen, viser tydelig hvor stor importen av denne typen tekstilvarer må ha vært, og dessuten et enormt mangfold i materialtyper og mønstre. Klærnes proveniens viser at dette var bøndenes foretrukne materiale for fest- og høgtidsklær på 1700-tallet. Materialbetegnelser som kamelott og kalemark, damask og taboret setter ord på det eksotiske og fremmedartede i bøndenes etterlatenskaper.

Doktorgradsarbeidet er gjennomført innenfor rammene av Universitetet i Oslos ph.d.-program, finansiert av Anno museum, med støtte fra Norsk kulturråd. I denne artikkelen vil jeg presentere avhandlinga, gjennom empiriske eksempler og glimt av de teoretiske diskusjonene.

Drakt og tekstil

Primærkildene for dette arbeidet har vært bevarte draktplagg i norske museer og private hjem – og bevarte tekstiler i norske, svenske og britiske museer og arkiver. Draktplaggene finnes i form av mannplagg som vester og bukser, og kvinneplagg som skjørt, kjoler, trøyer, liv(stykker), keper og lauslommer. Jeg har valgt ut gjenstander som består av eller inneholder ulltekstiler av kamgarnskvalitet, og utover plaggkategoriene jeg alt har nevnt, finner jeg slike i før og i enkeltstående tekstilbiter som også er bevart i Norge. Langt flere tekstilbiter finner jeg imidlertid i England, hvor slike kamgarnstekstiler ble produsert på 1700-tallet.

Disse klærne og tekstilene, vil jeg hevde, var særlig virkningsfulle mens de var i bruk. Mitt hovedspørsmål er dermed hvordan disse tekstilene virket inn i østnorske bønders draktpraksiser. Med dette spørsmålet følger jeg tekstilene inn og ut av

Vest og livstykker av kamgarnstekstiler, i Glomdalsmuseets eie. Foto: Erik Mostue, Anno museum.

et utvalg historiske draktpraksiser, hvor kamgarnstekstilene opptrådte sammen med og i motsetning til andre tekstiler – og sammen med mennesker som brukte dem. Kamgarnstekstilene åpner slik opp de historiske draktpraksisene, og slipper både mennesker og andre tekstiler til.

Prosjektets problemstilling tar utgangspunkt i det materielle. Jeg har fulgt tekstilene fra mitt ståsted som museumsansatt og som etnolog og kulturhistoriker. Jeg følger tekstilene i dag, men jeg følger dem også inn i historiske draktpraksiser, slik de skrives fram i 1700-tallets topografiske beskrivelser og reisedagbøker. Jeg følger dem gjennom arkivprotokollenes sirlig nedtegnede lister over klesplagg som ble skiftet eller auksjonert bort, og jeg finner dem igjen i 1700-tallets malerier og tegninger. I disse historiske draktpraksisene følger jeg tekstilene, de skriftlige kildene og bildene parallelt. Og jeg stiller spørsmål om hvordan mitt utvalg av kamgarnstekstiler virket inn i praksisene.

Sanselige

I min undersøkelse håndterer jeg virkelig gjenstandene, jeg tar i dem, beveger dem, og beskriver mine opplevelser av dem. Jeg mener denne metoden kan supplere ellers få og fragmenterte tekstlige kilder som forteller om hvordan de samme tekstilene kunne sanses på 1700-tallet.

Jeg har kombinert ulike sansemessige innganger i min håndtering av gjenstandene, og dette har jeg også latt komme fram i hvordan jeg har beskrevet dem. For å vise tydelig hvordan jeg opplever draktplaggene og tekstilene, har jeg latt gjenstandsbeskrivelsene ligge som et eget lag i teksten, skilt ut med kursiv. Disse bruddene, avbrekkene eller overgangene i den løpende teksten har jeg litterært formet i yttergrensene av avhandlingssjangeren slik

den vanligvis praktiseres. Jeg har våget å utnytte flere språklige nyanser i disse tekstdelene enn i de øvrige. I noen partier er gjenstandsbeskrivelsene egne avsnitt, i andre partier smyger de seg inn i setninger hvor de brynes mot faglitteratur eller teori.

Denne fenomenologisk inspirerte inngangen lar seg lett gjennomføre i mine møter med bevarte gjenstander i dag, men skaper problemer når jeg behandler et historisk materiale som jeg ønsker å undersøke i ulike 1700-tallspraksiser. Mine sansemessige erfaringer i dag vil aldri være de samme som de var for brukerne mer enn 200 år tidligere. Men som en inngang til å håndtere et breiere spekter av materialitet, vil jeg hevde at perspektivet er fruktbart. Ved å håndtere tekstilene, undersøke hvordan de beveger seg, hvordan de kjennes og høres i dag, mener jeg å komme nærmere de historiske praksisene enn om jeg bare studerte dem med et distansert blikk. Etnologen Minna Kragelund har nærmet seg noen danske tekstiler på lignende måte. Hun har imidlertid ikke fullt ut beveget seg fra samtidssituasjonen til en tolkning av hvordan tekstilene kunne virke i en historisk praksis. Og når flere sanseteoretikere har forsøkt seg på historiske undersøkelser, er det tekstlige og billedlige framstillinger av det sanselige som er deres empiriske materiale.

Virkningsfulle

Disse tekstilene er virkningsfulle, hevder jeg. Ordet virkningsfull oppfattes kanskje som merkelig i denne sammenhengen? Forklaringa bak ordet ligger i det teoretiske apparatet jeg mobiliserer i avhandlingsarbeidet. Jeg skriver meg inn i en retning eller ei vending eller et paradigme hvor de materielle sidene av vår tilværelse har fått oppmerksomhet på nytt. I dagens gjenstandsforskning vektlegges gjenstandenes interaksjon

med mennesket, og hvordan gjenstandenes fysiske utforming, materielle sanselighet og bruk påvirker mennesket. Fra en betoning av gjenstanden som meningsfull, blir den nå også betraktet som virkningsfull. Den dikotomiske oppfatningen av subjekt–objekt har sine røtter hos filosofer som Descartes og Kant, og det er en klar ambisjon med dagens studier av materiell kultur å overskride denne dikotomien analytisk. Biologen og kulturteoretikeren Donna Haraway vektlegger i boka *When Species Meet* (2008) at «to be one is always to become with many» om sine hybride konfigurasjoner av natur og kultur, hvor samspillet framheves og skillelinjene viskes ut.

I samtidforskning kan dette observeres, og de humane aktørene kan bes om å reflektere over egen situasjon. Kulturforskerne er der, i situasjoner som blir til mens de er der, og som hos de nye materialitetsforskerne blir til sammen med noe – tingene.

Jeg var ikke der på slutten av 1700-tallet, jeg kan aldri tenke meg tilbake dit som en erindring. Jeg var ikke der, men gjenstandene, tingene var der. Gjenstander som var der og som av ulike årsaker er tatt vare på, er også til stede for oss i dag. I min analyse av et utvalg bekledningstekstiler fra siste del av 1700-tallet overfører jeg begrepene om at mennesker og ikke-mennesker alltid blir til sammen, til et historisk materiale. Ved å fokusere på gjenstandene som var der, drar jeg nytte av Haraways «becoming with» overført til et «became with». Oversatt til norsk kan dette bli til *samproduksjon*, hvor jeg undersøker hvordan gjenstander og mennesker ble til sammen i noen historiske praksiser. Med et slikt perspektiv eksisterer ikke noe sosialt som er uavhengig av det materielle, det er derimot «sosiomaterielt».

Jeg har i dette arbeidet trukket veksler på noen teoretiske hjelpemidler som samler seg

under betegnelsen Aktør-nettverk-teori, ofte forkortet ANT. Det er mange sider ved disse teoriene som kunne vært trukket fram her, men jeg velger ut et aspekt som fanget min oppmerksomhet nokså raskt: Teoriene ga en gjenklang hos meg fra den etnologien jeg ble utdannet innafor, i Oslo i 1990-åra. Handlingsbegrepet, lærte vi, det var viktig å ha et klart begrep om menneskers handlinger. Men hva med gjenstandene – de handler vel ikke? Nei, jeg mener at de ikke handler, i alle fall ikke på egenhånd. Men de har virkninger. Og mange ganger er det ikke noen direkte linje og klar forbindelse mellom menneskers intensjoner og handlinger – og de virkningene som oppstår. Dette er en av grunnene til at empirien må ha rangen, hevder Aktør-nettverk-teoretikerne. Disse empirinære teoriene har virket tiltalende på meg, spesielt slik de er presentert av Bruno Latour i boka *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory* (2005).

Nå kan altså aktørskapet vekse. Det er ikke på forhånd gitt at bare formålsrasjonalitet eller subjektens intensjoner gir effekter. Dette kan kalles en besluttet symmetri. Ved å følge aktørene, og behandle relasjonene mellom dem blir virkningene viktige i seg sjøl, og ikke bare bindeledd som kan sende forskeren videre til de menneskelige intensjonene som «de egentlige» studieobjektene. I mine tekstilundersøkelser virker bekledningstekstilene ulikt i ulike sammenhenger som kan spores i praksisene hvor de inngår, og det er disse effektene og relasjonene jeg studerer, uten å søke etter årsaker som ligger i de menneskelige aktørenes intensjoner.

Praksiser på 1700-tallet

Jeg har vært opptatt av hvordan disse draktplaggene og tekstilene sammen med menneskene var del av noen praksiser. Jeg har gått detaljert og konkret til verks, og

spurt hvordan draktplaggene ble til og ble kledd på – og hva tekstilene gjorde med dem som bar plaggene.

Gjenstandene og praksisene jeg analyserer, er fra 1700-tallet. De er i all hovedsak fra perioden 1750 til 1800. Med disse stramme rammene ville ikke materialet så lett innordne seg. Jeg fant det derfor nødvendig å ta opp tidsperspektivet til diskusjon, og viser hvordan den kronologiske tida bare er ett tidsperspektiv blant flere.

Derfor behøver jeg et mer dynamisk, prosessuelt og adderende tidsbegrep. Jeg tar utgangspunkt i samtalen den franske filosofen Michel Serres og Bruno Latour presenterte i boka *Conversations on Science, Culture, and Time* (1995), og særlig i begrepet samtidighet. Serres hevder at så fort vi sier at noe er samtidig har vi allerede tenkt på både ei bestemt tid og på *tid* på en bestemt måte. Et fenomen, mener Serres, er bare samtidig i egenskap av sin sammensetning, gjennom sin design eller overflate. I denne sammensetningen er mange ulike tider samlet sammen. Jeg bringer disse perspektivene sammen med den tyske historikeren Reinhart Kosellecks begrep «usamtidig samtidighet». I et eget kapittel diskuterer jeg hvordan draktgjenstandene lauslommes både brukes over lang tid, de inngår i ulike praksiser, og de bryter med tilvente kronologier. Jeg bruker også disse begrepene når jeg analyserer hvordan en brudekjole endres over tid. Jeg diskuterer hvordan kjolen var sydd og satt på kroppen ved vielsen – og hvordan livlinje, skjortevidde og kroppens silhuett ble endret i den perioden kjolen var i bruk.

Østnorske

Dimensjonene tid og rom er nesten uløselig knyttet til hverandre. I avhandlingstittelen opptrer det romlige aspektet i ordet

'østnorske'. Hva er nå dette østnorske? Jeg har gått inn i et kildemateriale som har sin opprinnelse i flatbygdene omkring Mjøsa og i skogsbygdene langs svenskegrensa. Men jeg supplerer det med draktplagg og arkivkilder fra Romerike og bygdene omkring Oslofjorden. Dette er et større geografisk område enn det som har vært vanlig å undersøke når temaet er bønders drakthistorie. Likevel er ikke området stort nok! Materialet peker ut av de østnorske praksisene, tekstilene draktplaggene er sydd av er slett ikke lokale, regionale eller norske. Jeg har derfor inkludert produksjonssteder i England i undersøkelsen. Jeg har vært i dagens Norwich og Yorkshire, og jeg har studert disse stedene og forbindelsene mellom dem og Norge som historiske praksiser fra 1700-tallet.

Bønder

Jeg stiller spørsmål om hva det var med kamgarnstekstilene som gjorde dem så attraktive for norske bønder på 1700-tallet. I dette arbeidet inngår et møysommelig stabiliseringsarbeid, hvor tekstilkvaliteter, benevnelser og framstillingsprosesser vikler seg inn i hverandre. Jeg analyserer hvordan taboret og damask, barkan og kalemark var del av engelske produksjonspraksiser og formidlingspraksiser, både i veven og i handelshuset. Hver tekstil har sin tilblivelshistorie, og bare et lite utvalg av slike kan få plass i ei doktorgradsavhandling som denne. Avhandlinga inneholder detaljerte beskrivelser av arbeidsprosesser og råvaretilganger, markedsendringer og kunnskapsoverføringer. Og i diskusjonen om hva det var med disse ulltekstilene som gjorde dem så attraktive, får en enestående liten bit blå ulldamask avsløre. Etterbehandlingene med glansing og pressing var det aller mest virkningsfulle elementet. Teksten som følger en stoffprøve i det svenske arkivet

etter Modeer (nå i Nordiska Museet) sier: «*Utländsk prof sämre i godhet än svensk tilvärkning, men bättre i appretur och prässning.*» Og stoffprøven skinner virkelig mye mer enn de svenskproduserte.

Mens den blå ulldamasken og de farge-rike kalemankene lokket med blanke, skinnende overflater, slitesterke fibre og overkommelig pris, forsøkte myndighetene å regulere bøndenes draktpraksiser med dokumenter, embetsmenn og bøter. Jeg har absolutt stilt meg på bøndenes side og lagt mye energi i å følge strategier og taktikker som bøndene besvarte myndighetenes forsøk på langdistansekontroll med. Etter mye arbeid i arkivene, for å komme så nær bøndenes egne ord som mulig, var det til slutt forløsende å oppdage hvordan Lisbet Funnis silkekep beveget seg fra forbudt til midlertidig lovlig, for så å være forbudt igjen, før den endelig kunne inngå i lovlydige praksiser. Kepen ble lovlig, sammen med lovlige, men uønskede kamgarnskeper og lovlydige patriotiske bønder som giftet seg i hjemmevevde stoffer «så gode som noen innført kamelott». Gjennom disse diskusjonene bryter jeg med et innarbeidet syn på 1700-tallets overdådighetsforordninger som virkningsløse. De virket absolutt, er min konklusjon, og effektene er tydelige i kildematerialet.

Bonde født, bonde støtt?

I diskusjonene om lovlige og ulovlige, ønskede og uønskede tekstiler kommer det også tydelig fram hvordan rammene for sosiale grupperinger ble utfordret og debattert. På individnivå blir det tydelig hvordan tekstilene virket, ikke bare hvordan de brøt lover, men hvordan de var del av stenders gjøren. Når jeg skriver «gjøren», er det i forståelse med hvordan de danske materialitetsforskerne Tine Damsholt og Dorthe Gert Simonsen i boka *Materialiseringer*

(2009) skriver fram gjenstandenes agens. I Alette Juell og Ole Nielsens familie gjordes stand dobbelt, gjennom draktpraksiser og avbildninger av dem. Cecil Tisvildes røde brudekjole av kalemank, førte henne inn i bondestanden. I all denne gjøren av posisjoner, slik de var medfødt eller kunne opparbeides, og uansett måtte vedlikeholdes, blir det viktig å framheve både menneskenes handlinger og gjenstandenes virkninger, og behandle dem synkront. Og om bøndenes draktpraksiser er mitt studieobjekt, har jeg også undersøkt dem i grenselandet mellom bondestand og embetsstand.

Bondemenn, bondekvinner, bondekropper

Bøndene er både bondekvinner og bondemenn. Og forholdet mellom kropp, kjønn og drakt har fått mye av min oppmerksomhet i avhandlingsarbeidet. Snørelivskropper og bukseunderspente mannskropper ble langt mer bevegelige, multiple, standsoverskridende og unorske enn jeg hadde forestilt meg før jeg diskuterte det empiriske materialet opp mot teoriene. Her var ANT til nytte, først og fremst gjennom den nederlandske filosofen Annemarie Mols forståelse av begrepet «multiple kropp», presentert i boka *The Body Multiple. Ontology in Medical Practice* (2002). Det er også gjennom disse analysene – nokså radikale, vil noen kanskje hevde – hvor jeg har beveget det drakthistoriske feltet lengst.

Jeg har nærmet meg fraværende og fremmede kropper gjennom materielle levninger som inngikk i draktpraksiser sammen med de fraværende og fremmede kroppene. Hva er egentlig igjen som kan formidle noe om kropp, når menneskene er fraværende? Min løsning ble å følge noen kvinnelige praksiser for å forstå hvordan snøreliv og kropper sammen ble gjort til draktkropper hos østnorske bondekvinner.

Deretter diskuterte jeg hvordan noen vester og bukser kjønnet andre draktpraksiser som mannlig. Ved å rokke mannens posisjon som nøytral og stabil i sin maskulinitet, har jeg forsøkt å vinkle diskusjonen annerledes enn om jeg hadde brakt med meg en førforståelse av kvinners liv som bare hardt sammensnørt.

tettere på praksisene enn jeg ville gjort uten draktplaggene. Det ligger en forskjell her, vil jeg hevde, i å omgås gjenstandene som ting, mot å studere dem gjennom tekst. Dette perspektivet på gjenstandene har vært denne avhandlingas forutsetning, dens bærende styrke – og jeg vil hevde det har ført til dens fremste resultat.

Virkningsfulle tekstiler – i østnorske bønders draktpraksiser på 1700-tallet

Jeg har gått tett på gjenstandene i denne undersøkelsen. Jeg mener å ha kommet